

2. lecke. Hogyan ismeri meg a közgazdaságtan a valóságot? A közgazdaságtan módszerei

Ebben a leckében választ kap a következő kérdésekre:

- Milyen módszerekkel törekszik legyőzni a közgazdaságtan a gazdaság tudományos megismerésének korlátait?
- Milyen lépésekben ismeri meg a valóságot a pozitivista közgazdaságtan?
- Milyen fogyatékosságai vannak a pozitivista megismerésnek?
- Mi jellemzi a gondolat kísérletet, az evolucionista és a hermeneutikai közgazdaságtant?
- Milyen jellemzői vannak a konstruktív és értékelő ökonómiának?

Az 2. lecke részletes forrását lásd: Somogyi Ferenc (2002). Metaökonómia. Kodolányi János Főiskola kiadása, Székesfehérvár, 2002. 2. fejezet, illetve Somogyi Ferenc (2011): A közgazdaságtan időszerű módszertani kérdései. Köz-Gazdaság, 2011. február.

1. Pozitivisták közgazdaságtan

A napjainkban uralkodó ún. **új neoklasszikus szintézis** módszertanában is kizárólagosságot hirdet. „Tudományosnak” mindenekelőtt az ún. **pozitivisták megismerési úton** elért eredményeket tekinti. A pozitívizmus a XIX. században **A. Comte** nevéhez köthető ismeretelméleti (gnoszeológiai vagy episztemológiai) irányzat, amely a valóság jelenségeinek értékmentes, számszerű leírását és rendszerezését tekinti csak a tudomány feladatának. A pozitívizmus tíz lépésben ismeri meg a valóságot. Lásd az 1. ábrát!

A gazdaság egy-egy jelenségének vizsgálatát alapvetően két céllal végezhetik a kutatók:

- Rövidtávon, biztos eredményt (pl. profitot) szeretnének elérni, ekkor **fejlesztési vagy célkutatásról** beszélünk.
- Ha az **emberiség tudáskincsének gyarapítása** a cél, akkor elméleti vagy alapkutatásról van szó.

A célkutatásnak és az alapkutatásnak is ugyanazokat a lépéseket kell megtenni, a továbbiakban összefoglalóan kutatásról, illetve kutatóról beszélünk.

1. Lépés (L1)

A kutató vagy kutatócsoport **értékvilágából** származtathatók azok a **célok** és **szükségletek**, amelyeket el kívánnak érni.

2. Lépés (L2)

A vizsgált gazdasági jelenségekre vonatkozólag a kutató(k) sejtéseket fogalmazhat(nak) meg. A tudomány ezt a sejtést **hipotézisnek** nevezi. **A hipotézis tehát részben igazolt tételeknek, feltételezéseknek az összessége, amely bizonyításra**

A megismerési út (pozitívista) lépései

1. ábra

3. Lépés (L3)

A bizonyításhoz elsőként az előzetes ismereteket (**TRADÍCIÓ**) vesszük számba, amelyek a vizsgált téma kereteit rajzolják meg. Pl. a témával kapcsolatos elmélettörténeti írások, társadalmi szokások, történelmi tapasztalatok stb. feltérképezésére kerül sor.

4. Lépés (L4)

Az előzetes ismeretekből kiválogatjuk a kutatási témát megragadó **kategóriákat, törvényeket**. Ezek olyan kategóriák, törvények, amelyeket fenntartás nélkül elfogadunk. Pl. ha egy szennyvíztisztító telepítésének lehetőségét kutatjuk, akkor nem fogjuk bizonyítás tárgyává tenni, hogy a vízmolekula két hidrogén és egy oxigén atomból áll. Vagy pl. azt sem vizsgáljuk, hogy a kettős könyvelésnek miért olyanok a szabályai, amilyenek.

5. Lépés (L5)

A bizonyítás ötödik lépése az ún. **problematizálás**. Ez magában foglalja az **anyaggyűjtést**, a **mérést**, a tradícióból kiemelt kategóriák, törvények és a felhasznált fogalmak pontosítását. Ez utóbbit **operacionalizálásnak** nevezik. Ez a lépés rendezetlenül hordozza azokat az információkat (statisztikai adatok, vélemények, magyarázatok, kritikák stb.) amelyek arra hivatottak, hogy a **hipotézist megerősítsék, módosítsák vagy elvessék**.

6. Lépés (L6)

Az 5. lépés ismerethalmazában a kutatók igyekeznek rendet tenni; **összefüggéseket, szabályosságokat, törvényszerűségeket levezetni**. Ez a lépés görög szóval a **heurisztika**, magyar jelentése: a „feltalálás művészete”. Itt történik a rendteremtés, az elméletalkotás. **Elmélet: ellentmondásmentes (konzisztens) előfeltevésekből (premisszákból) hibátlan deduktív logikával levezetett tételek összessége.**

7. Lépés (L7)

Előértékelés. A kutató szembesíti a kapott eredményét a hipotézissel. Logikailag a következő esetek lehetségesek:

- A hipotézis igazolja a heurisztikai állomáson kapott eredményt.
- Részben igazolja.
- A hipotézisnek ellentmond a kapott eredmény.

A 2. és a 3. eset döntés elé állítja a kutatót:

- Vagy **elveti** a hipotézist.
- Vagy **módosítja** a hipotézist a kapott eredmények fényében.
- Vagy **újra járja** a pozitív megismerési út első hét lépését abban a reményben, hogy az új adatok, levezetések igazolni fogják a hipotézist.

A visszacsatolások után végül vagy igazolást nyer az új vagy a módosított hipotézis, vagy elvetik az eredeti vagy módosított hipotézist.

8. Lépés (L8)

Az ismeretelmélet ezt a lépést **predikciónak** (jóslásnak) nevezi. Itt olyan formát ölt a kutatás, hogy nyilvánosság elé tárható. Folyóiratokban, könyvekben, újabban elektronikus eszközök révén a szakemberek, illetve a széles nagyközönség számára elérhető a kutatás eredménye, a vizsgált jelenség magyarázata.

9. Lépés (L9)

A tudóstársadalom „fogadja” a nyilvánosság elé tárt szellemi terméket. Egy újabb visszacsatoláshoz érkezünk. A **pozitivizmus szerint**, ha a tudóstársadalom **1. egzaktnak, 2. ellenőrizhetőnek** találja a közölt kutatási eredményt, akkor elfogadja. Ellenkező esetben a megmérettetés után könnyűnek találta a publikáció, tehát elvetik. (A gyakorlatban az elvetés általában észrevétlenségben nyilvánul meg.)

10. Lépés (L10)

A társadalom szűrője. Ha a tudóstársadalom értékesnek találja a kapott eredményt, akkor a társadalom dönt arról, hogy alkalmazza-e.

2. Normatív közgazdaságtan

Amíg a **pozitivist** közgazdász kutatói alapállását az „ez van, ez lesz” jellemzi, a **normativista közgazdász azt vallja: „ez van, ez legyen”**. A normativista közgazdász abból a **filozófiai antropológiai tényből indul ki, hogy az ember szabad, világra nyitott lény, ezért ismereteinek birtokában mindig döntenie, választania kell cselekvése előtt**. A választásában a normatívák vezérlik.

A normatív közgazdaságtan jellemzői jól bemutatathatók a pozitivista megismerési út kritikáján keresztül. Járjuk végig a 1. ábra lépéseit a normativizmus nézőpontjából!

1. Lépés (L1)

Értékek, szükségletek, célok. A **pozitívizmus értéksemlegességet hirdet, a normatív közgazdászok felvállalják, hogy milyen értékeket képviselnek, s mely társadalmi csoportot szolgálják.** Pl. legyen a jövedelem-eloszlás igazságos, szolidáris az elesettekkel.

2. Lépés (L2)

Hipotézis. Egyénhez kötött, sejtésen alapuló intuíció (ösztönös megérzés). Pozitivisták értelemben, a hipotézisben mákszemnyi szubjektivitás nincs.

3. Lépés (L3)

TRADÍCIÓ; előzetes ismeretek. Az elemzett gazdasági problémakörök elhatárolhatatlanok a hétköznapi élettől, a kultúra szövedékeitől, a hagyományoktól, a mítoszoktól, egyszóval a tradíciótól. A pozitivista „objektivitás”-igény ezen a ponton sem teljesül.

4. Lépés (L4)

Kategóriák, törvények. A kategóriák (szakszavak) és a törvények az adott kor kultúráját tükrözik, így mindig újra- és átértelmezésre utaltak. Egy kutatás során felhasznált kategóriák és törvények hitelességét nem ellenőrzik, s nem is ellenőrizhetik a kutatók. A pozitivisták egzaktásra való törekvése ebben a lépésben is csorbát szenved.

5. Lépés (L5)

Problematisálás; anyaggyűjtés, mérés, operacionálás. A kutatás ezen állomásán számos pontatlanságot hordozó információ halmozódott fel, amit a szubjektum válogatott össze. A mérések révén nyert adatokban szintén bent van a szubjektivitás, a mérési módszerek pontatlansága, a használt fogalmak homályossága. Az operacionálás (a fogalmak mindenki számára egzakt értelmezése) csak törekvés lehet egy idea irányába.

6. Lépés (L6)

Heurisztika; a feltalálás művészete (módszerei). Az 5. lépés összegyűjtött adathalmazában a pozitivisták kutatás egyetlen séma mentén képzelel el a rendet: „ha...akkor” típusú modellt állít fel. Először az előfeltételeket rögzíti, másodszor megfogalmazza a hipotézist, harmadszor matematikai formába önthető fogalmakat, összefüggéseket ír le, negyedszer matematikai transzformációkat végez, ötödször a transzformációk egyik állapotát eredménynek nevezi, amelyet nyilvánosságra hoz, hatodszor várja a tudósközösség visszaigazolását. Ha ez megérkezik, akkor – az uralkodó felfogás szerint – tudományról van szó. Ezt a közelítést a valóság lényegi leegyszerűsítésének tekintik (**modell**). A fenti ún. klasszikus pozitivisták modell mellett vannak más módszerek is.

A 6. lépésnél, a **heurisztikai állomáson előforduló gyakori pozitivisták hibái:**

1. A „**racionálisan evidens**” és a „**beleérzően evidens**” gazdasági magatartás elválaszthatatlan. A mindennapi élet gazdaságából vett példa: a hobbikertészet, a háztartási munka aligha közelíthető a profitmaximalizálás feltétele alapján!

2. A gazdasági szereplők döntéseiben elválaszthatatlanok a „**szándékolt**” és az „**objektív**” elemek. Pl. ha egy vállalkozó új termékkel lép a piacra, nem lehet szétválasztani, hogy a piac „objektív” elvárásai és a vállalkozó alkotó fantáziája milyen arányban volt jelen döntésében.

3. A pozitivisták levezetés gyakori hibája az ún. „**ceteris paribus**” (**egyébként változatlan körülmények között**) típusú téves következtetés. Pl. ha egy modell öt feltételéből egyet

megváltoztatunk, s négyet változatlanak tekintünk, aligha követjük a valóság változásait. A valóságban mind az öt feltétel változik!

4. Számos esetben nagyon nehéz eldönteni a közgazdasági folyamatok értelmezése során, hogy melyik az ex post (esemény utáni) és melyik az ex ante (esemény előtti) jelenség. Pl. nehéz eldönteni, hogy egy régióban a szegénység oka-e a gazdasági válságnak, vagy a gazdasági válság oka a szegénységnek.

5. A „rész és egész csapdája”. Bizonyos esetekben a részből általánosíthatunk az egészre, máskor súlyos tévedés forrása lehet. Pl. ha egy vállalat munkásokat bocsájt el, akkor hatékonyra válhat, ha a vállalatok zöme így jár el, akkor válság, munkanélküliség alakul ki, a kereslet általánosan csökken, így legtöbb vállalat – akár a kiindulást jelentő vállalatunk is – veszteségessé válhat.

A **normatív közgazdász** vállalt értékei, céljai, szükségletei mellett járja végig a pozitivista megismerés tíz lépését, s tudatosítja a megismerési úton felmerülő pozitivista korlátokat.

A **normativista közgazdászra akkor leselkedik veszély**, ha ő maga lenne az, aki a gyakorlatban alkalmazhatná a kapott eredményeket. Természetesen ekkor azt is feltételeznünk kellene, hogy **értékei, céljai, szükségletei valóságot felfüggesztő ideológiává válnának.** A normatív közgazdaságtani eredmények a tudósközösség révén keletkeznek, az eredmények felhasználói a gazdaságpolitikusok lehetnek.

A hermeneutikai állomáson érdemes kissé elidőzni. A pozitívizmuson túli módszerek: a gondolkísérlet, az evolúciós és a hermeneutikai közgazdaságtan

1. A **gondolkísérlet** egy lehetséges világban ismer fel aktualitásokat. (A valóságos kísérlet az aktuális világban ismer fel lehetőségeket.) A gondolkísérlet fajtái:

- **Verbális gondolkísérlet;** az előfeltevések, a levezetések és az eredmény természetes nyelven fogalmazódnak.
- **Kvalitatív matematikai modellel végzett gondolkísérlet;** az előfeltevések, a levezetések matematikaiak (nem konkrét számok, hanem szimbólumok).
- **Kvantitatív matematikai modellel végzett gondolkísérlet;** az előfeltevések, a levezetések konkrét számok.
- **Szimulációs gondolkísérlet;** konkrét számokkal számítógépes számítási sorozatot végeznek, az eredményt matematikai-statisztikai elemzésnek vetik alá.

2. Evolúciós közgazdaságtan. A biológiai evolúcióval analóg a gazdasági folyamatok is megragadhatók. A biológiai evolúcióban három elem játszik főszerepet:

a. Környezeti tényezők.

b. Gén

c. Mutáns

A gazdasági folyamatok modelljeiben is megtalálhatók a környezeti tényezők, a „ha...” feltételek. A társadalomban **gének helyett mémről (replikátorról)**, a **mutáns helyett forgatókönyvekről, következményekről** szokás beszélni. A replikátor tulajdonságai:

1. **Termékeny.** (Ha sikeres, szaporodik, a kultúrában, a társadalomban, a gazdaságban követőket vonz.)
2. **Hosszú életű.** (Nem egyedében, hanem fajtájában, a kultúrában több nemzedéken át.)
3. **Megbízható másolási képességgel rendelkezik.** (Egy kutya nagyvalószínűséggel kis kutyát fog kölykeztetni, a kultúrában a másolatok rokoníthatók.)

Egy találmány, egy reklám stb. elterjedése jól modellezhető az evolúciós közgazdaságtan módszerével.

3. Hermeneutikai közgazdaságtan. Hermeneutika = a megértés művészete. A legáltalánosabb módszer, amelyet egyetlen más módszer sem nélkülözhet. Lépései:

A. **Előzetes tájékozódás (értékelés)** a vizsgált gazdasági kérdéskörben. Itt kell figyelembe venni filozófiai antropológiai (embertani), az ontológiai (lételméleti) és az etikai szempontokat.

B. Az A. pont elemei **beépülnek** a közgazdasági kutatásokba.

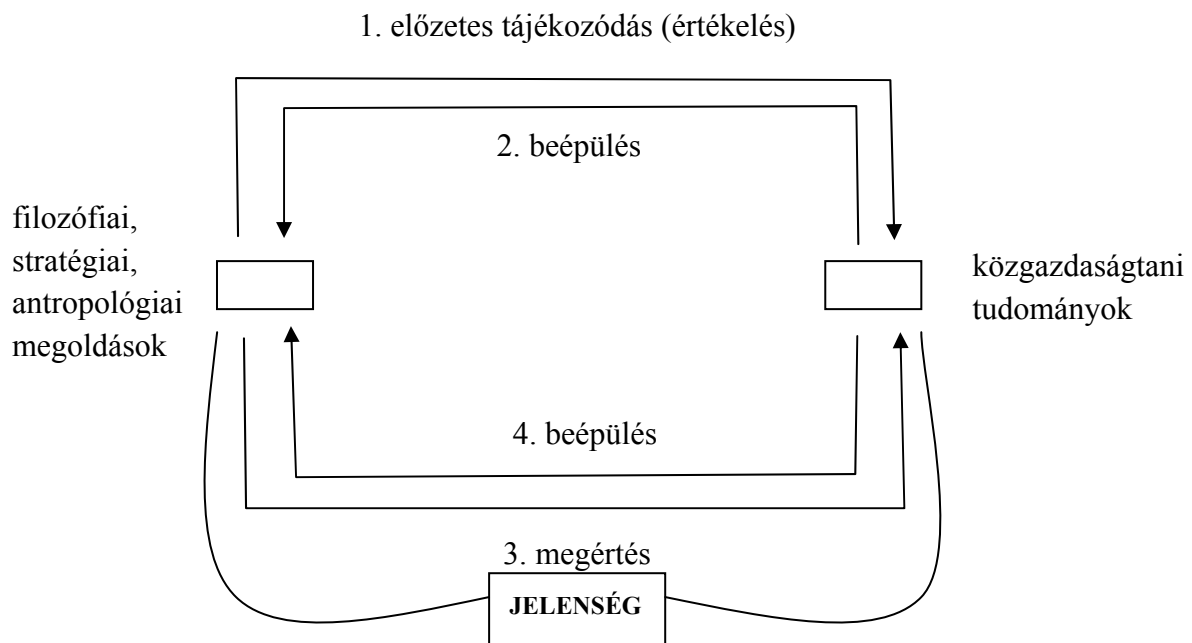
C. Az értékelt beépülést követi a **megértés**.

D. A megértés pedig **beépül** a filozófiai, ontológiai, etikai megfontolásokba.

Hermeneutikai kör

Tájékozódás (1.) → beépülés (2.) → megértés (3) → beépülés (4)

E négy lépést mindaddig róni kell, amíg a vizsgált jelenség **evidenciára** nem jut. Lásd a 2. ábrát! **Evidencia:** egy felnőtt, egészséges átlagember számára a dolog magától értetődő, további magyarázatra nem szorul.

A hermeneutikai kör

2. ábra

7. Lépés (L7)

Előértékelés; a pozitivist kutató a kapott eredményt összeveti a hipotézissel.

1. Vagy megerősíti,
2. vagy elveti a hipotézist,
3. esetleg újraírja a hipotézist, vagy/és újrajárja a vizsgálatot.

Nehezebb dolga van a normatív közgazdászoknak. Ha a kapott eredmény (a „van”) távol kerül a hipotézistől (a „legyen”-től), akkor a kutató hite, lelkiismerete „dönti el”, hogy további vizsgálatokat végez, vagy átértékeli a hipotézist.

8. Lépés (L8)

Predikció (jóslás), magyarázat. Itt dől el, hogy az előértékelés próbáján átesett kutatási eredmény végső formába (könyv, tanulmány) önthető-e?

A kutató vagy kutatócsoport utolsó ellenőrzési lehetősége, hogy a normatív forgatókönyveket „utópiákat”, a pozitivist „társadalommérnöki” eredményeket nyilvánosság elé tárják-e? (Volt már rá példa, hogy a biológiai fegyverkutatásban résztvevő tudósok ezen a ponton hagyták ott munkájukat!)

9. Lépés (L9)

A tudósközösség szűrője. Négy markáns elmélet alakult ki, amelyek a tudományos eredmények igazságtartalmát hivatottak megítélni.

1. **Logikai pozitivizmus** (Lakatos Imre). A tudományos igazságnak – amint már a korábbiakban láttuk – két feltétele van:

- egzakt legyen az elmélet és
- ellenőrizhető legyen.

2. **Falzifikációs (hamisítás) – verifikációs (igazolás) elmélet** (K. Popper).

Egy elmélet igaznak fogadható el, ha a tudósközösség nem talál bent hamis elemet. Ha igen akkor az elmélet elvetendő.

3. **A paradigma-elmélet (Th. S. Kuhn).** A tradíció szerint a tudósok egy-egy paradigma köré rendezik el mondanivalójukat. Ez az ún. **normál tudomány**. A tudósok e normáltudományt követve adnak választ problémáikra, akár egy keresztretjévényfejtő. A normál tudomány elfogadása mögött anyagi, intézményi, pszichés, politikai, világnézeti, szociális, egyszóval társadalmi szempontok húzódnak meg. **Ha a normáltudomány csődöt mond, tehát a valóságra adott válasza elégtelen, akkor forradalmi úton új paradigma követel magának teret.**

4. **Az anarchista elmélet** (P. Feyerabend). Semmilyen tudományos módszer nem létezik, a tudományos „haladás” és „igazság” pusztán mítosz – állítja Feyerabend. "Bármilyen megteszi" – állítja.

10. Lépés (L10)

A társadalom szűrője. A tudóstársadalom értékelésén átjutott kutatói eredmények alkalmazását gazdasági, politikai érdekek határozzák meg, s nem holmi „igazság”.

3. Konstruktív és értékelő ökonómia

Az uralkodó közgazdaságtan kritikája szülte a **konstruktív és értékelő ökonómiát**. Különösen az ökológiai válság követeli, hogy a közgazdaságtan megújuljon tárgyában, értékválasztásában, és különösen módszerében. Lásd az 1. táblázatot!

1. táblázat

Az uralkodó és az alternatív közgazdaságtan

Megnevezés	Uralkodó közgazdaságtan	Konstruktív és értékelő ökonómia (alternatív közgazdaságtan)
Tárgya	A profit és bruttó hazai termék, a haszon maximalizálása	A gazdálkodás teljes rendszere
Értékválasztása	Fogyasztás növelése, gazdasági hatalom	Ökologizáció, humanizáció

	megszerzése.	
Módszere	Pozitívizmus, normatívizmus	Akciókutatás, hermeneutika

Ökológizáció: az egyes úgy hozza meg döntését, hogy figyel az egészre.

Humanizáció: az egész úgy hozza meg döntését, hogy figyel az egyesre.

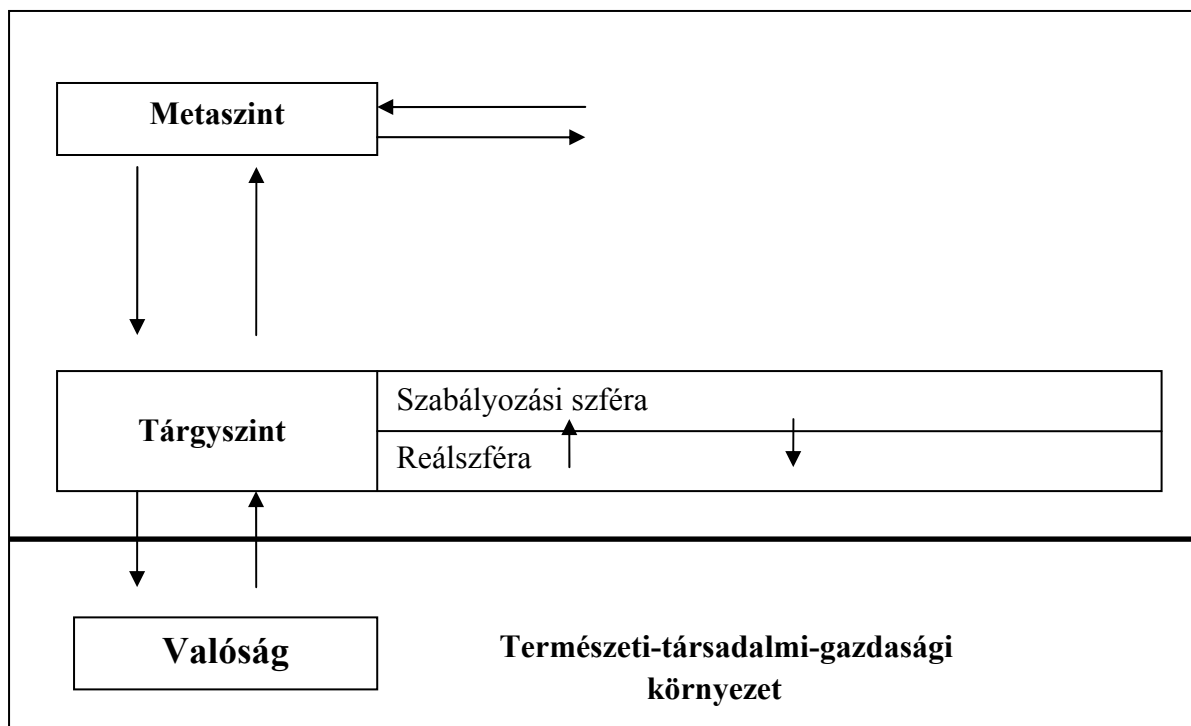
(Egy mindenkiért, mindenki egyért!)

A konstruktív és értékelő ökonómia módszere: az **akciókutatás**.

Jellemzői:

1. aktuális, valóságos társadalmi probléma megoldását célozza.
2. kollaboratív (együttműködő); figyelembe veszi a kutatók és a kutatás során érintett szereplők közötti viszonyokat,
3. figyel a történetiségre, a tradícióra.

A vizsgált természeti – társadalmi – gazdasági problémát metaközelítéssel ragadja meg. Lásd 3. ábrát!

3. ábra

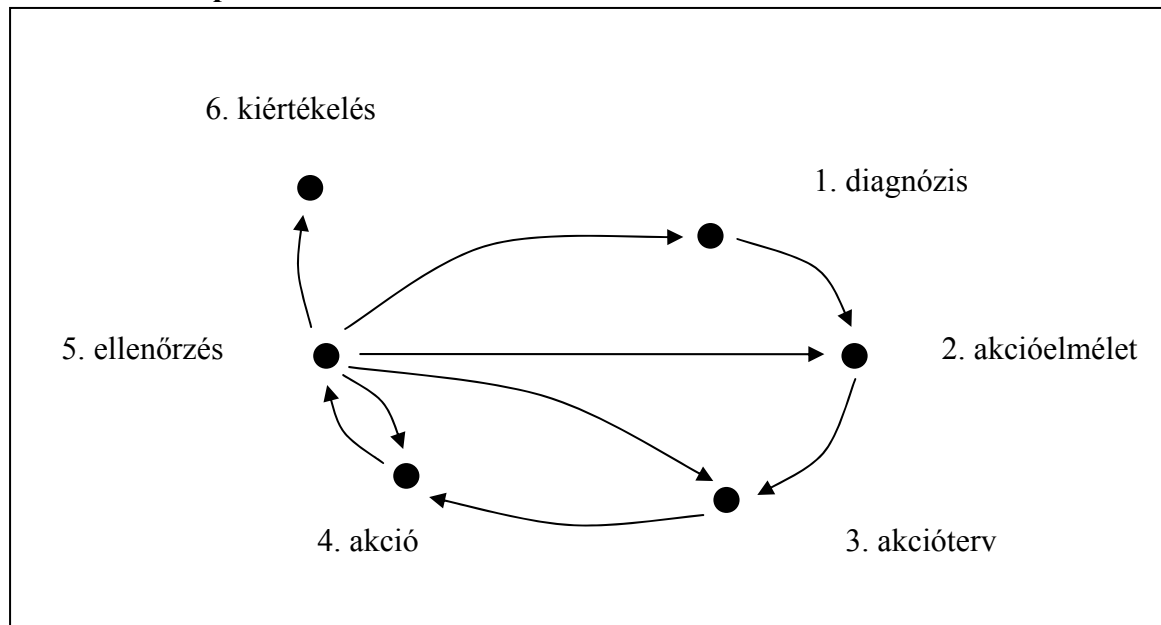
A metaszabályozási rendszer

A metaközelítés jellemzői:

- A valóság a tárgyszinten, a tárgyszint a metaszinten értékelődik.

- A metaszint értékelése metanyelven történik.
- A tárgyszint igazsága a metaszint által biztosított, a metaszint igazságának önmagában kell megállni.

Az akciókutatás lépései:

Az akciókutatás lépései

4. ábra

Az akciókutatás

1. lépés: a **diagnózis** felállítása,
2. lépés: a problémák vizsgálatához **elméleteket** kell választani,
3. lépés: **akciótervet** kell készíteni, hogy a kutatók és a vizsgálat érintett személyei (kliensek) hogyan működjenek együtt,
4. lépés: az **akció** elindítása,
5. lépés: az akció során minden lépést (1 - 4.) folyamatosan **ellenőrizni** kell,
6. lépés: ha az akciókutatás sikeres, meg kell adni a **végző kiértékelést**.

Az akciókutatás gyakorlati szinterei

1. **Gazdasági döntési játékokkal végzett kísérlet.** Lehet egyszeri, többszöri, egymástól függő vagy nem függő lejátászások. A játék szereplői tanulóközösségek.
2. **Kisléptékű gazdasági kísérlet.** Egy szervezet alrendszerében kíván változást (újítást) meghonosítani.
3. **Általános reform.** A metaszint alapelvein, a tárgyszinten szakemberek dolgozzák ki, s a politikai hatalom hagyja jóvá.
4. **Politikai forradalom.** A metaszint életlen elképzelésének talaján spontán tömegmozgalmak indítják el. Reverzibilis (visszafordítható).

5. **Életmód-forradalom.** A metaszint dolgozza ki az érték- és célbázist, evolutív. Irreverzibilis (visszafordíthatatlan).

Összefoglaló kérdések

1. Milyen lépésekben ismeri meg a közgazdasági valóságot a pozitivista közgazdaságtan?
2. Milyen fogyatékságai vannak a pozitivista megismerésnek?
3. Mi jellemzi a gondolkísérletet, az evolucionista és a hermeneutikai közgazdaságtant?
4. Milyen elméletek alakultak ki az elméletek igazságtartalmának megítélésére?
5. Milyen jellemzői vannak a konstruktív és értékelő ökonómiának?